

УДК 342.4

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.1.19>

ЦИКЛІЧНІСТЬ РОЗВИТКУ КОНСТИТУЦІЇ ТА ФАКТОРИ, ЩО НА НЕЇ ВПЛИВАЮТЬ

Бугаєнко К.В.,

*аспірантка кафедри конституційного права,
Національний університет «Одеська юридична академія»*

Бугаєнко К.В. Циклічність розвитку конституції та фактори, що на неї впливають.

Статтю присвячено дослідженню окремих аспектів циклічності розвитку конституції та факторів, що на неї впливають. Звернено увагу, що держава, суспільство та конституція перебувають у постійному взаємозв'язку між собою, а тому формування циклічності розвитку конституції відбувається невіддільно від інших правових феноменів. З'ясовано, що циклічності притаманні стабільність (незмінність етапів (стадій), що утворюють циклічність розвитку конституції) та живучість (динаміка, що формує здатність конституції пристосовуватися до нових викликів та завдань, що виникають у суспільстві).

Автором звернено увагу на фактичну та юридичну конституції. Встановлено, що а) фактична та юридична конституції дійсно є самостійними правовими явищами, проте вони взаємодіють між собою, що виявляється у тому, що відносини «de facto», які впливають на появу фактичної конституції, сприяють зміні юридичної конституції; б) фактори, під дією яких відбувається формування відносин «de facto» у державі, виступають передумовами початку, розвитку або припинення етапів прийняття, реформування та втрати конституцією своєї чинності.

Конкретизовано, що оскільки конституція функціонує в межах політичної організації суспільства, всі фактори, що стосуються циклічності розвитку конституції по відношенню до держави можна розподілити на внутрішні фактори, що виникають у державі (соціальні, культурні, економічні, політичні тощо), та фактори зовнішньополітичного характеру (прийняття міжнародних актів, односторонні акти держав тощо), що впливають на визначення політичного курсу і спрямованості держави та сприяють динамізму циклу життя конституції. Автором було наведено приклад внутрішнього фактору (політичного) впливу на циклічність розвитку конституції – обрання нового вектору політики України щодо членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, що мало наслідком внесення змін до Конституції України у 2019 році; та приклад фактору зовнішньополітичного характеру – конституційні зміни в Німеччині у 2022 році щодо збільшення витрат державного бюджету для обороноздатності армії через початок повномасштабного вторгнення на території України.

Ключові слова: циклічність, Конституція України, держава, фактори, вплив.

Buhaienko K. Constitution development cyclicity and factors that influence it.

The article is dedicated to the study of certain aspects of the constitution development cyclicity and the factors that influence such cyclicity. The author emphasizes that the state, society and the constitution are in constant interconnection with each other, and therefore formation of cyclicity of constitution development is inseparable from other legal phenomena. It was found that cyclicity is characterized by stability (invariability of the stages (phases) forming cyclicity of constitution development) and survivability (dynamics that forms the constitution's ability to adapt to new challenges and tasks arising in society).

The author draws attention to both actual and legal constitutions. It was established that: a) actual and legal constitutions are indeed independent juridical phenomena, however, they interact with each other and that is manifested in the aspect that de facto relations which influence emergence of an actual constitution contribute to changes of a legal constitution; b) the factors under which de facto relations are formed in the state serve as prerequisites for beginning, development or termination of the stages of adoption, reform and invalidation of the constitution.

The author specifies that, since the constitution functions within the political organization of society, all factors relating to cyclicity of its development in relation to the state can be divided into internal factors arising in the state (social, cultural, economic, political, etc.) and foreign policy factors (adoption of international acts, unilateral acts of other states, etc.) which influence determination of a political course and orientation of the state and contribute to dynamism of the constitution's life cycle. The author gives an example of an internal (political) factor influencing cyclicity of the constitution development – a choice of a new vector of Ukraine's policy towards membership in the European Union and the North Atlantic Treaty Organization that resulted in introduction of amendments to the Constitution of Ukraine in 2019. The other example given is associated with a foreign policy factor – constitutional changes in Germany in 2022 aimed at increasing the budget expenditures of the state for its army's defense capability because of the full-scale invasion of Ukraine.

Key words: cyclicity, the Constitution of Ukraine, state, factors, influence.

Постановка проблеми. Дослідження правових явищ у їх системному зв'язку з державою та суспільством неможливе без впливу парадигми циклічності. Саме циклічність є фактором, що дозволяє встановити окремі риси та закономірності, що дають змогу вивчення феноменів правової дійсності, одним із яких є розвиток конституції. Будучи Основним Законом держави, конституція проходить окремі етапи її прийняття, реформування та втратою конституцією своєї чинності, що дає змогу говорити про наявність присутньої їй риси циклічності. Безсумнівним вважається те, що держава, суспільство та конституція перебувають у постійному взаємозв'язку між собою, а тому формування циклічності розвитку конституції відбувається не абстрактно, тобто відділено від інших правових явищ. В сучасних умовах, що мають місце в Україні та світі формування циклічності у розвитку конституції відбувається під впливом відповідних внутрішніх факторів, що виникають у державі, та факторів зовнішньополітичного характеру, що впливають на визначення політичного курсу та спрямованості держави та сприяють динамізму циклу життя конституції.

Метою дослідження є з'ясування того, який вплив (взаємозв'язок) та яке значення займають внутрішні фактори, що виникають у державі, та фактори зовнішньополітичного характеру, у становленні циклу життя конституції (етапах прийняття, реформування та втратою конституцією своєї чинності).

Стан опрацювання проблематики. Наразі відсутніми є ґрунтовні праці, які були б присвячені питанню циклічності у розвитку конституції та впливу зовнішніх та внутрішніх факторів держави на циклічність розвитку конституції. Окремі аспекти розвитку конституції та явища «циклічності» описані такими науковцями, як М.В. Савчин, С.В. Ставченко, А. Медушевський, В.Е. Копитков, О.В. Онуфрієнко, К.О. Заморна, В.Ф. Мартиненко, В.О. Качур тощо. Примітною є праця В.Е. Копиткова «Циклічність як сучасна парадигма осягнення правової реальності», в якій автором звернено увагу на циклічність законодавчого процесу та виокремлено чотири цикли життя закону. Досить цікавою є праця А. Медушевського «Теорія конституційних циклів», в межах якої автором розглянуто шість стадій конституційних циклів. Відсутність конкретних наукових праць, присвячених циклічності розвитку конституції та впливу зовнішніх та внутрішніх факторів держави на циклічність розвитку конституції залишає великий правовий простір стосовно проведення істотного дослідження даного аспекту, що й обумовлює його актуальність та новизну.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи поняття «циклічності», насамперед варто звернути увагу, що дана категорія є суміжною для декількох наук, зокрема природничих та економічних. Поруч з цим, доцільно вести мову про існування «циклічності» також щодо юридичних наук, яскравим прикладом чого є циклічність розвитку конституції (окрім того циклічність була згадана О.І. Харитоновою в контексті рецепції права [1]). Незважаючи на те, що правовою доктриною нерідко не підтримувалися спроби поєднання вченими категорій точних наук, до яких віднесено, зокрема «циклічність», та юридичної науки, на нашу думку такий підхід дозволить охарактеризувати ті аспекти розвитку конституції у правовій реальності, які до цього часу не були істотно досліджені. Як вже констатувалося у попередніх дослідженнях, циклічність розвитку конституції проявляється у різних аспектах, що зводяться до етапів прийняття, реформування (тобто переоцінки, адаптації та еволюції) та втрати конституцією своєї чинності. Зазначені етапи не є виключними. Так, зокрема, В.Е. Копитков розглядаючи циклічність законодавчого процесу, виокремлює чотири цикли життя закону – «народження», «соціальна адаптація»,

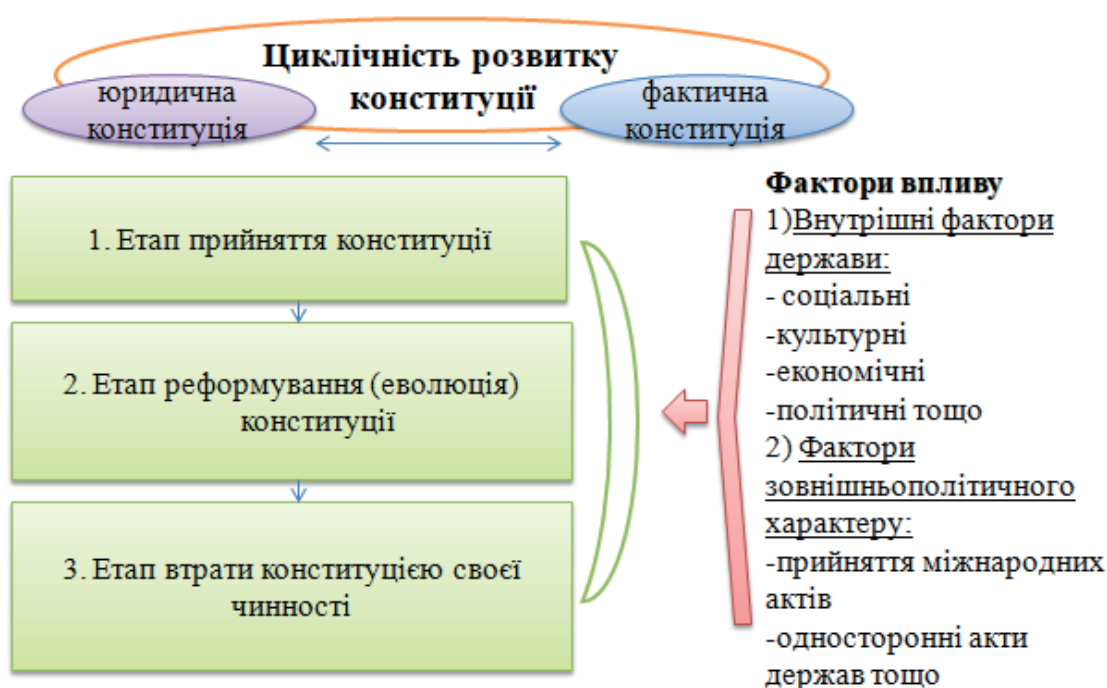
функціонування закону та «юридична смерть» [2, с. 59]. За переконанням А. Медушевського конституційні цикли (цикли конституційного розвитку) у різних державах світу поєднують у собі стадії початкової стабільності системи; ерозії конституційного консенсусу; актуалізації кризи; пошуку попереднього консенсусу; прийняття нової конституції; адаптації конституції до змін у реальності [3, с. 148].

З позиції теми нашого дослідження представлені вище наукові висновки вчених є корисними з позиції підтриманої нами позиції щодо відслідковування яскравої циклічності явищ правової дійсності, що утворює так званий «цикл життя». Поруч з цим, доцільно також звернути увагу, що 1) за нашим переконанням доцільно вести мову про єдиний цикл життя (конституції, закону), що формується з окремих взаємопов'язаних етапів, а не про окремі «самостійні» цикли; 2) конституційні цикли за А. Медушевським є значно ширшими та виходять за межі досліджуваного нами циклу життя конституції (стадія «прийняття нової конституції» у вченого є не першим етапом, а п'ятим (заключним), що підтверджує нашу думку).

У межах циклічності притаманними їй виступають дві риси – стабільність та живучість. Стабільність означає незмінність етапів (стадій), що утворюють циклічність розвитку конституції, натомість живучість характеризує кожен з цих етапів (стадій) з позиції динаміки, що формує здатність конституції пристосовуватися до нових викликів та завдань, що виникають у суспільстві. У певному відношенні, коли ми говоримо про живучість конституції, то як справедливо зазначає В. Кафарський, існують фактична та юридична конституція [4, с. 27]. Їх відмінність полягає у тому, що на відміну від юридичної конституції, що описує суспільні відносини стосовно устрою суспільства і держави «*de jure*» закріплені «на папері», фактична конституція відтворює фактично сформовані у суспільстві відносини, тобто відносини «*de facto*». Ми поділяємо думку вчених Смалюк В.В. та Рябченко Т.О., що фактична та юридична конституції є самостійними правовими явищами, які не можуть бути підданими отождоженню, а також частково поділяємо думку про те, що юридична конституція є похідною від фактичної, адже в першу чергу виникають фактичні відносини, що згодом отримують юридичне закріплення [5].

Проте, звернемо увагу, що 1) фактична та юридична конституції дійсно є самостійними правовими явищами, проте вони взаємодіють між собою, що виявляється у тому, що відносини «*de facto*», що впливають на появу фактичної конституції, сприяють зміні юридичної конституції (внесення змін, реформування, оновлення тощо); 2) фактори, що впливають на появу у державі та суспільстві відносин «*de facto*» та фактичної конституції, мають вплив на циклічність розвитку конституції. Взаємозв'язок фактичної та юридичної конституції також виявляється в тому, що коли ведеться мова про цикл життя конституції та його етапи, то маємо на увазі не лише юридичну, але й фактичну конституцію, що може виступати передумовою окремих етапів (так, реформування юридичної конституції неможливе без зміни відносин «*de facto*»). Саме відносини «*de facto*» щодо устрою суспільства і держави формуються під впливом різного роду факторів, що, як можна стверджувати мають також вплив на цикл життя конституції.

Наразі правовою доктриною не вироблено підходів до класифікації чинників, що мають вплив на циклічність у розвитку конституції. Окремі наукові доробки вчених дають змогу сформувати загальне уявлення щодо чинників, що мають вплив на конституційні норми. Як звертає увагу К.А. Бабенко, на ступінь реалізації конституційних норм впливають політичні чинники, серед яких політичні інтереси, політичні потреби, політичні погляди [6]. Розвиваючи дану думку, С.В. Веремієнко акцентує на політичних, правових та організаційних елементах реалізації Конституції України, надаючи вагомої ролі саме політичному чиннику, що проявляється у низькому рівні політичної культури, низькому рівні роботи парламенту, політичному нігілізму, адже такі аспекти впливають на всі сфери суспільного життя [7, с. 51]. Підтримуючи переконання дослідників, зазначимо, що економічні, політичні та організаційні аспекти можна визначати як фактори реалізації конституції та як визначальні чинники впливу на циклічність розвитку конституції, тобто на етапи прийняття, реформування (тобто переоцінка, адаптація та еволюція) та втрати конституцією своєї чинності. Вказане дає змогу підсумувати наступне: фактори, під дією яких відбувається формування відносин «*de facto*» у державі, виступають передумовами початку, розвитку або припинення етапів прийняття, реформування та втрати конституцією своєї чинності. Відобразимо відповідний висновок за допомогою схеми нижче.

Беручи до уваги той факт, що конституція функціонує в межах політичної організації суспільства – держави, всі фактори, що стосуються циклічності розвитку конституції по відношенню до держави можна розподілити на внутрішні фактори, що виникають у державі, та фактори зовнішньополітичного характеру, що впливають на визначення політичного курсу і спрямованості держави та сприяють динамізму циклу життя конституції. Дефініція, так само, як чіткий перелік внутрішніх факторів, що виникають у державі та впливають на циклічність розвитку конституції, є відсутньою. Поруч з цим, А. Крусян зазначає, що сучасні соціально-політичні події в Україні актуалізували питання щодо необхідності прийняття «нової Конституції України» [8]; Д.М. Белов та Б.Б. Шандра звертають увагу на культурологічні фактори формування основ конституціоналізму в державі та зокрема Конституції як Основного Закону [9].

За нашим переконанням, до внутрішніх факторів, що виникають у державі, доцільно віднести чинники, що виникають в межах держави та які обумовлені історичними умовами розвитку суспільства, правовою культурою та формою держави, а саме: політичні, економічні, організаційні соціальні, а також нормативні фактори. Дані чинники характеризуються подвійним зв'язком, адже з одного боку, вони мають безпосередній вплив на циклічність розвитку конституції, а з іншого конституція, як основний закон держави, забезпечує унормування таких сфер як політична, економічна, соціальна тощо. Так, наприклад, причиною прийняття Конституції Польської Республіки 1935 року стало правове закріплення режиму диктатури Юзефа Пілсудського та необхідність стабілізації суспільно-політичного життя [10]; у контексті вітчизняного досвіду, головними причинами прийняття Конституції України 1996 року стали спроби закріплення демократичного режиму держави, принципів верховенства права та правової держави. Що стосується етапу реформування циклу життя конституції, то досить яскравим прикладом можна вважати внесення змін до Конституції України 2019 року щодо членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, що було обумовлено обранням вектором політики держави [11].

Фактори зовнішньополітичного характеру є такими, що виникають за межами держави, тобто мають міжнародний характер, та до яких віднесено прийняття міжнародних актів або ті обставини (односторонні акти держав тощо), що виникають в межах окремих держав, але мають вплив на міжнародну правову систему. Яскравим прикладом зовнішнього фактору, що вплинув на циклічність розвитку конституції в державах світу стало запровадження на території України правового режиму воєнного стану згідно Указу Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 року [12]. Щодо України, то умови дії спеціального правового режиму воєнного стану унеможливають внесення змін до Конституції України (ст. 157), що фактично означає темпоральне зупинення

(«застій») конституційного циклу. Натомість по відношенню до іноземних держав, окрім того факту, що Фінляндія та Швеція припинили свій багаторічний нейтралітет і подали заявку на членство в НАТО, Німеччиною у 2022 році було запроваджено конституційні поправки, а саме зміни до статті 87а Основного Закону щодо можливості уряду збільшити витрати державного бюджету для зміцнення обороноздатності армії [13].

Висновки. Підсумовуючи викладене, циклічність є рисою, що притаманна багатьом правовим явищам, у тому числі розвитку конституції. Доцільним видається підтвердити наявність зв'язку між факторами зовнішньополітичного характеру і внутрішніми факторами держави та циклічністю розвитку конституції, що є перспективним напрямком для подальших досліджень у даній сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Харитонова О.І., Макаренко Г.В. Рецепції права – парадигма циклічності. *Актуальні проблеми держави та права*. URL: <http://www.apdr.in.ua/v31/03.pdf> (дата звернення: 14.08.2024).
2. Копитков В.Е. Циклічність як сучасна парадигма осягнення правової реальності. URL: https://kur.edu.ua/doc/chasopis/chasopis_2019_4.pdf#page=57 (дата звернення: 14.08.2024).
3. Ставченко С.В. Інструментальна роль теорії конституційних циклів у дослідженні політичної кризи. *Вісник Дніпропетровського університету. Політологія*. Вип. 21. 2011. С. 145–150.
4. Кафарський В. Концепти конституції у правовій і політичній науці. *Політичний менеджмент*. Вип. 4. 2010. С. 25–34.
5. Смаль, В.В., Рябченко Т.О. Фактична та юридична конституції: питання, співвідношення. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції: у 2-х ч. (м. Суми, 21-22 травня 2020 р.) / редкол.: А.М. Куліш, О.М. Резнік. Суми: СумДУ, 2020. Ч. 1. С. 81–84.*
6. Бабенко К.А. Політичні чинники впливу на процес реалізації Конституції України. URL: <https://baas.gov.ua/ua/proekty/articles/b/423-politichni-chinniki-vplivu-na-protses-realizatsiji-konstitutsiji-ukrajini.html>. (дата звернення: 14.08.2024).
7. Веремієнко С.В. Правові та організаційні проблеми реалізації Конституції України. URL: <http://ir.stu.cn.ua/bitstream/handle/123456789/1905/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D1%96%20%D1%82%D0%B0%20%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B8.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. (дата звернення: 14.08.2024).
8. Крусян А. Фактори конституційного процесу в сучасній Україні: у пошуках стабільності та демократичного розвитку. *Право України*. 2014. № 7. С. 167–173.
9. Белов Д.М., Шандра Б.Б. Культурологічні фактори та природа конституцій: історія та сучасність. URL: <https://elib.nakkkim.edu.ua/handle/123456789/3337> (дата звернення: 14.08.2024).
10. Патlachук В. Н. Причини прийняття та основні положення Конституції Польської Республіки 1935 р. *Вісник Ужгородського Національного університету: серія: Право / гол. ред. Ю.М. Бисага. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2017. Т. 4. Вип. 43. С. 23–28.*
11. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 14.08.2024).
12. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 року № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 14.08.2024).
13. The war in Ukraine and its repercussions on Europe's "security and defence constitution". URL: <https://constitutionnet.org/news/war-in-ukraine-repercussions-europe> (дата звернення: 14.08.2024).